

Нагласи на земеделските производители в Русенска област за диверсификация на икономически дейности

Докторант ЗОРНИЦА БОГДАНОВА¹
Русенски университет „А. Кънчев“, Русе
E-mail: zornitsa.bogdanova@abv.bg

Резюме: Предизвикателство пред селските райони на България е: да се стабилизират и диверсифицират икономиките им; да се укрепят ролята на земеделието, като дейност за производството на суровини и на висококачествена храна; да се създадат предпоставки за превръщането им в привлекателно място за живеене и работа - това трябва да стане по начин, който съответства с принципите на устойчивост и качествено управление на околната среда.

Статията има за цел да представи и анализира получени резултати от проучване, относно текущото състояние, предприетите мерки и бъдещите намерения за диверсификация на икономическите дейности, упражнявани от земеделските производители (ЗП) на територията на Русенска област.

Ключови думи: диверсификация на икономически дейности, селски райони, проекти

Увод

В глобален аспект, икономическият растеж е само средство, а не цел на развитие. Това, означава, че сам по себе си той няма обществен смисъл, ако поставя в „периферия“ развитието на големи социални групи и територии. Една такава голяма територия обхващат селските райони в България. От гледна точка на тяхното цялостното развитие е важно да се подчертае, че са необходими икономически изменения и разнообразяване на икономическата активност в тях. За да се постигне желаният резултат е наложително реструктуриране на икономическите дейности чрез изпълнение на мерки в посока тяхната диверсификация.

В тази връзка, статията има за цел да представи и анализира резултатите от проучване в Русенски университет, относно

текущото състояние, предприетите мерки и бъдещите намерения за диверсификация на икономическите дейности, упражнявани от ЗП на територията на Русенска област (Найденов и кол., 2010).

Селските райони обхващат 83,3% от територията на Русенска област и поради тази причина, приходите от икономическите дейности, развиващи се в тях заемат висок дял в общите приходи на областната икономика. Това обуславя необходимостта от провеждане на редица проучвания за идентификация на икономическите дейности и комплекса от мерки за тяхната диверсификация с цел изграждане на конкурентоспособна икономика в селските райони на Русенска област.

За постигане на целта са планирани и изпълнени проучвателни дейности за установяване на:

➤ Дела на упражняваните традиционни икономически дейности, спрямо упражняваните диверсифициращи дейности от ЗП;

➤ Знанията и уменията на ЗП за стартиране на диверсифициращи дейности и техните потребности от обучение в тази насока;

➤ Намеренията на ЗП да разнообразят бизнеса си чрез развитие на диверсифициращи дейности и бъдещите им намерения за развитие на техните стопанства;

➤ Информираността им, относно възможностите на Програмата за развитие на селските райони в България (2007-2013) и тяхната нагласа за подготовка и кандидатстване с проекти.

Методика на проучването

Проучването се провежда по методите на анкетирането и сравнителния анализ. Разработената методика и организацията на провеждането на проучването се основават на предни разработки по проблема (Доичинова, 2008; Маринов, 2004; Найденов, 2009; Богданова, Науденов, Недялков, 2009).

Методиката за проучване на нагласите на ЗП на територията на Русенска област за диверсификация на икономическите дейности **включва:** структура на анкетно проучване; описание на основни елементи на проучването (анкетен формуляр, инструкция за полевите сътрудници, план на проучването,

¹ / Научни ръководители са доц. д-р ик. Йорданка Велчева и проф.д.т.н. Николай Найденов от катедра „Мениджмънт и бизнес развитие“ на Русенския университет.

особености при формиране на извадката и др.).

Проведеното анкетно проучване е сред земеделски производители, които притежават стопанства между 10 и 15 икономически единици (ИЕ). Съображенията за избор на целевата група са комбинация от икономически, методологически и експертни доводи.²

По данни от Областната дирекция по „Земеделие и храни“ от 2009 г., на територията на Русенска област съществуват общо 154 земеделски стопанства, попадащи в тази категория (те формират генералната съвкупност). При равнище на значимост $B = 0,1$ и доверителна вероятност $\gamma = 0,9$ с помощта на статистически калкулатор³ е изчислен минимален обем на извадката $N = 48$ (М и т к о в, М и н к о в 1989). В проведеното изследване са анкетираны и обобщени данни на 120 ЗП от 7-те селски общини намиращи се на територията на Русенска област.

Хипотезата на изследването е „**Процесът на диверсифициране на икономическите дейности в селските райони на Русенска област е започнал**“. Анкетният формуляр за проучването се състои от 14 затворени въпроси с няколко варианти на отговор, като се спазват следните основни изисквания (Н а й д е н о в, 2007):

➤ всеки въпрос да е свързан с определен елемент от необходимата ни информация, т.е. да има „консистентност“ на въпросника;

➤ всеки въпрос да бъде ясен и недвусмислен, да не подвежда или насочва към определен отговор;

➤ в случай, че информацията е фактологическа, въпросите да бъдат затворени или полузатворени, като на полузатворените въпроси съответстват няколко възможни отговора.

Провеждането на анкетното проучване е осъществено с помощта на студенти, дипломанти и с подкрепата на експерти на местно ниво по земеделие. За подпомагане на обучението на полевите сътрудници в проучването и за по-добра комуникация с анкетираните се използва специална инструкция. Тя осигурява необходимото доверие на респондентите, готовност за сътрудничество и по-добро качество на анкетирането. Особено внимание в инструкцията е отделено на указанията за подбиране на общността от анкетираны земеделски стопани в дадено селище, съгласно зададените критерии, убеждаването им да се включат в анкетата, начините за провеждане на анкетиране и др.

Анализ на резултатите от проведеното анкетно проучване

От проведеното проучване става ясно, че структурата на земеделските стопанства (ЗС) попадащи в извадката - от 10 до 15 ИЕ. на територията на Русенска област са предимно със специализация чисто растениевъдство и смесено стопанство (повече растениевъдство и по-малко животновъдство).

В табл. 1 са показани основните икономически земеделски дейности, упражнявани от анкетираните ЗП. Това са традиционни дейности и както се вижда няма разминаване с основния поминък в областта, а именно производство на зърнени храни и маслодайни растения 71%. Като втора дейност при смесените стопанства се развива производството на сочни фуражи 7%, отглеждането на крави за мляко 1%, трайни насаждения и зеленчукопроизводство общо 8%, предоставянето на механизирани и други услуги с техника 1%, отглеждането на овце 4% .

Новите тенденции за изграждане на конкурентна икономиката в селските райони, обаче налагат реструктуриране на основните икономическите дейности и земеделските стопанства, като се отчитат ресурсната осигуреност и потенциала на дадения селски район. Данните от проведеното проучване са, че само 16% от анкетираните ЗП развиват допълнителна (диверсифицираща) дейност в стопанството си, а останалите 84% упражняват изцяло традиционни земеделски дейности.

Получените резултати са основание за два **основни извода**: *Да се потвърди хипотезата на изследването - „Процесът на диверсификация на икономическите дейности в селските райони е започнал“; Степента на диверсифициращите дейности на ЗП в областта е незначителна - 16% от анкетираните развиват диверсифицираща дейност.*

В табл. 2 и 3 са показани интересът на анкетираните ЗП към упражняването на определен вид диверсифициращи дейности, както и техните бъдещи намерения и нагласи за

² Според становището на експерти от Областната и Общинските служби по земеделие и храни, икономически устойчивите и имащи потенциал за развитие и диверсификация на земеделските дейности стопанства са с размер от 10 до 15 ИЕ или стопанства от 300 до 1500 да при чисто растениевъдство

³ www.raosoft.com

Таблица 1
Table 1

Икономически дейности, упражнявани от ЗП в Русенска област
Types of Economical Activities Practiced by Agricultural Producers in Ruse Region

Основни земеделски дейности, упражнявани от ЗП Fundamental Agricultural Activities practiced by Agricultural Producers	%
Производство на зърно и маслодайни растения Production of seeds and oil-bearing plants	71
Производство на сочни фуражи/ Production of forages	7
Отглеждане на трайни насаждения / Cultivation of orchards and vineyards	7
Зеленчукопроизводство/ Growing of vegetables	1
Отглеждане на крави за мляко/ Dairy farming	1
Отглеждане на овце/ Sheep breeding	4
Отглеждане на птици/ Poultry farming	2
Отглеждане на прасета, свине/ Pig breeding	2
Отглеждане на тютюн / Tobacco - growing	3
Механизирани, транспортни и други услуги с техника Mechanized, transport and other agricultural activities	1
Други/ Other	2

стартиране на такива.

Данните от табл. 2 показват, че делът на най-предпочитаните упражнявани диверсифициращи дейности се пада на: *отглеждането на овощни насаждения - 31%; първичната преработка на земеделски продукти - 23%; рибовъдството и ремонтно техническите услуги - 9%*. Този факт се определя най-вече от природните дадености и поминък на селските райони в областта, където например:

➤ Община Сливо поле е с явно изразен потенциал за развитие на овощарство и зеленчукопроизводство, което е предпоставка за развитието на първична преработка на земеделски продукти (сортиране, сушене, пакетиране и др.);

➤ Община Бяла е с потенциал за развитие на ремонтно технически услуги;

➤ Община Ветово и Ценово са с потенциал за развитие на първична преработка на земеделски продукти;

➤ Общините Иваново, Две могили, Борово са с потенциал за развитие на селски туризъм, билкопроизводство, местни занаяти и др.

➤ Развитието на пчеларството като диверсифицираща дейност има потенциал и в 7-те селски общини на областта.

Други предпочитани, но сравнително нови и не дотолкова добре застъпени към момента диверсифициращи дейности са: *селския туризъм - 4%, местното занаятчийство - 4%*;

пчеларството - 4%, коневъдството - 4%, отглеждането на копринени буби - 4%, шрауси, зайци, охлюви - 4%.

Бъдещите намерения и нагласи на анкетираните за стартиране на диверсифициращи дейности са представени в табл. 3.

Данните в таблицата показват, че ясно се открояват предпочитанията на анкетираните към: отглеждане на ядкови насаждения (орехи, лешници и др.) - 35%; пчеларство - 16%; билкопроизводство и отглеждане на овощни насаждения - 11%.

От голям интерес за проучването представлява факта, че нито един анкетиран ЗП, не е изразил намерение за диверсификация на стопанството си чрез: отглеждане на гъби и коневъдство, където например, община Иваново има традиции и необходима база.

Незначителен е и интересът към развитие на биологично растениевъдство и животновъдство - дейности приоритетно поставяни от Европейските институции в програмните документи на национално и регионално ниво. За сравнение в световен мащаб биологичното земеделие се прилага в над 100 държави и обхваща средна обработваема площ около 17,05 ha, като съществува ясно очертана тенденция към увеличаване на тези площи, както и на броя на стопанствата, ангажирани в производството на биологични продукти (Д ж а б а р о в а, 2004).

Таблица 2
Table 2

Видове диверсифициращи дейности, упражнявани от ЗП на територията на Русенска област
Types Diversificative Activities Practiced by Agricultural Producers of Ruse District

Диверсифициращи дейности, упражнявани от ЗП/ Diversificative Activities practiced by Agricultural Producers	%
Селски туризъм (хотел, заведение, къща за гости/ Rural tourism (hotel, restaurant, guest house)	4
Местно занаятчийство (Занаяти за обработка на дървени и други материали; шивачеството, текстил и кожухарство, на производството на храни и напитки; стъklarство и керамиката, резбарство; народни художествени занаяти)/ Craftsmanship	4
Първична преработка на земеделски продукти (сушене, сортиране, съхранение, пакетиране и др.)/ Primary conversion of agricultural products (drying, sorting, packaging)	23
Отглеждане на гъби/ Mushrooms cultivating	0
Отглеждане на овощни насаждения/ Cultivation of orchards	31
Отглеждане на орехи, лешници и др./ Cultivation of nut trees	7
Коневъдство/ Horse breeding	4
Пчеларство/ Bee-keeping	4
Рибовъдство (вкл. язовири и риболов по р. Дунав)/ Fish breeding	9
Отглеждане на копринени буби/ Silkworms breeding	4
Производство на компост (калифорнийски червеи)/ Compost	0
Билкопроизводство/ Herbs	4
Органично (биологично) растениевъдство/ Organic plant growing	0
Органично (биологично) животновъдство/ Organic farming	0
Ремонтно-технически услуги (железарски и др.)/ Repairing technical activities	9
Други – охлюви, жаби, щрауси и др./ Other – snails, frogs, ostrich and etc.	4

Тъй като стартирането на диверсифицираща дейност, както и същественото изменение на структурата на земеделското стопанство (ЗС) зависи от знанията и уменията на управляващите го, следващата група въпроси от проучването, се отнасят до знанията и уменията, които имат и от които се нуждаят да придобият ЗП.

На въпроса: „Какви знания и опит имате за упражняване на диверсифициращи дейности?“, 77% от анкетиранияте ЗП отговарят, че нямат такива. Почти е незначителен броят на анкетиранияте, които са преминали обучения или са присъствали на информационни семинари по видовете мерки (311, 312, 313 и др.) на ПРСР, които са пряко свързани с възможностите за диверсификация на икономическите дейности в селските райони (табл.4).

Резултатите представени на табл. 4 и табл. 5 показват нуждите на ЗП от обучение и дават информация за видовете обучения. 98% от анкетиранияте смятат, че имат нужда от обучение, като най-голям е делът на ЗП (25%), имащи

необходимост от обучение за стартиране на нови и допълващи дейности в стопанствата си. Този факт определя и слабият темп на процеса на диверсификация на местната икономика, протичащ в селските райони на Русенска област. Тъй като диверсификацията зависи от всички местни представители в селските райони, съществува необходимост от засилване ролята на институциите, работещи в насока предоставяне на информация и обучение на ЗП.

Относно бъдещи бизнес намерения, ЗП представени в областта са оптимисти 44% от анкетиранияте възнамеряват да увеличат дела в приходите на произвежданата от тях продукция, а 24% имат желание да започнат нова диверсифицираща дейност.

По отношение на обществената активност на ЗП и участието им в сдружения, може да се направи следния извод на база данните получени при анкетиранияте (табл. 6).

В организации на производители не членуват 77% от ЗП, което се обуславя от множество

Таблица 3
Table 3

Нагласи на ЗП за стартиране на нови диверсифициращи дейности в бъдеще
Attitudes of Agricultural Producers for starting new Diversificative Activities in the Future

Нагласи на ЗП за стартиране на нови диверсифициращи дейности Attitudes of Agricultural Producers for starting new diversificative activities	%
Селски туризъм (хотел, заведение, къща за гости)/ Rural tourism (hotel, restaurant, guest house)	11
Местно занаятчийство (Занаяти за обработка на дървени и други материали; шивачество, текстил и кожухарство, производство на храни и напитки; стъklarство и керамика, резбарство; народни художествени занаяти)/ Craftsmanship	0
Първична преработка на земеделски продукти (сушене, сортиране, съхранение, пакетиране и др.)/ Primary converting of agricultural products (drying, sorting, packaging)	7
Отглеждане на гъби/ Mushrooms cultivating	0
Отглеждане на овощни насаждения/ Cultivation of orchards	11
Отглеждане на орехи, лешници и др./ Cultivation of nut trees	35
Коневъдство/ Horse breeding	0
Пчеларство/ Bee-keeping	16
Рибовъдство (вкл. язовири и риболов по р. Дунав)/ Fish breeding	4
Отглеждане на копринени буби/ Silkworms breeding	0
Производство на компост (калифорнийски червеи)/ Compost	7
Билкопроизводство/ Herbs	7
Органично (биологично) растениевъдство/ Organic plant growing	0
Органично (биологично) животновъдство/ Organic farming	0
Ремонтно-технически услуги (железарски и др.)/ Repairing technical activities	2

причини. Някои от най-съществените причини за това са: *недоверието на земеделските производители, дали сдруженията могат да им помогнат; липсата на информация за начините и процедурата по организиране формите на сътрудничество между ЗП; неразбирането от страна на ЗП за дейностите, при които е целесъобразно да се сдружават (например за търговски, организационни, пласментни, консултантски и други услуги); барьерите, произтичащи от народопсихологията на българите и силното им чувство за индивидуализъм, както и слабата активност като хора; прекалено големите изисквания при формиране организации на производители (за данъчна регистрация, за минимален оборот и др.)* (Найде нов, Богданова, 2009).

В края на проведеното проучване, е търсена релация между възможностите за диверсификация на икономическите дейности в Русенска

област и готовността на ЗП да се възползват от подпомагащи мерки в тази насока. Получените резултати показват, че 55% от участниците в анкетата заявяват намерение и готовност да кандидатстват с проекти за подпомагане по ПРСР (2007 – 2013 г.). Най-голям интерес се наблюдава сред анкетиранияте към кандидатстване по мерките за модернизация и диверсификация на ЗС. Част от проектните идеи са насочени към: създаване на лозови масиви, билкопроизводство, пчеларство, отглеждане на елитни селекции животни, засаждане на орехи, лешници, зеленчукопроизводство и др.

Анализът на резултатите от проведеното анкетно проучване е основание за следните **основни изводи:**

➤ Процесът на диверсификация на икономическите дейности в селските райони на Русенска област е започнал, но все още няма доказани устойчиви резултати, поради което има необходимост от ускоряване.

Таблица 4
Table 4

Видове обучения, преминали от ЗП/ Types of Trainings Passed from Agricultural Producers

Вид на курса или семинара/ Type of training course/ seminar	% ЗП, преминали обучение
По мярка 311 „Разнообразяване на стопанството към неземеделски дейности” Measure 311 “Diversification of farms with non agricultural activities”	11
По мярка 312 „Подкрепа за създаване и развитие на микропредприятия” Measure 312 „Support for start and development of micro and small companies in rural areas”	6
По мярка 313 „Насърчаване на туристическите дейности” Measure 313 „Encouragement of development of touristy activities in rural areas ”	2
Друго/ Others	4
Нямам опит и не съм преминавал курс на обучение свързан с диверсифициране на икономическите дейности/ I don't have experience and haven't passed training course which is connected with diversification of economical activities in rural areas	77

Таблица 5
Table 5

Видове обучения, от които имат необходимост ЗП/ Types of Trainings Agricultural Producers Needed

Видове обучения/ Types of trainings	Да, има нужда, % Yes, I have need, %
За подобряване на уменията за допълващите дейности в земеделското стопанство, например отглеждане на орехи и лешници; билки; овощни насаждения и др. Training for improving skills for implementing diversification activities in the farm – example: Cultivation of nut trees, herbs, orchards and etc.	17
За стартирането на нови земеделски и допълващи дейности в стопанствата New skills for new diversified farm enterprises	25
За нови умения по първичната преработка на земеделски продукти New skills for on-farm food processing	7
За придобиването на знания и умения за селски туризъм Skills for development of rural tourism activities	7
За начална компютърна грамотност – текстове, пресмятания, електронна поща, интернет / Computer skills, internet, information technologies	9
За мениджмънт на земеделско стопанство – планиране на дейността, организиране и др./ Training for management of farm	12
За маркетинг на земеделска продукция– пазари, начин на пакетирание и др. Training for agro-marketing – markets, packaging and etc.	15
Други/ Others	5
Нямам нужда/ Don't have need of training	2

➤ Делът на диверсифициращите дейности в ЗС в областта е незначителен - едва 16% от анкетираните ЗП развиват диверсифицираща дейност. Най-голям е интересът към диверсификация чрез отглеждане на овощни насаждения, първична преработка на земеделски продукти,

отглеждане на черупкови насаждения (орехи, лешници и др.).

➤ Стартирането на диверсифицираща дейност, както и същественото изменение на структурата на ЗС изискват да се придобият иновативни знания и умения чрез обучение и практически

Таблица 6
Table 6

Участие на ЗП в сдружения/ Participation of Agricultural Producers in Associations

Вид организация/ сдружение	%-но отношение
В организация на производители/ Yes, of producers organization	20
В сдружение за пласмент на продукция/ Yes, of marketing cooperative	0
В местно производствено сдружение/ Yes, of local processing cooperative	0
Друга/ Other	3
Не участвам/ No	77

съвети. В същото време 77% от анкетираните ЗП не са посещавали информационни семинари и обучения за диверсификация на стопанството. Налице е нужда от обучение по: *стартване на нови земеделски и допълващи дейности в стопанствата* (25%); *маркетинг на земеделска продукция* (15%); *мениджмънт на земеделско стопанство* (12%) и др.

➤ Запазва се високият интерес от страна на ЗП за подготовка и кандидатстване с проекти по ПРСР, които имат за цел диверсификация и модернизация на земеделските стопанства.

➤ Предложената разработка е отправна точка и за провеждане на последващо изследване по разглежданата тематика, което ще бъде проведено по „Метода на експертните оценки“ сред експерти по земеделие на територията на Русенска област.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дж а б а р о в а, Ю. (2004). Условия за развитие на биологичното земеделие в България. Икономика и управление на селското стопанство, № 4.
2. Ж е л е в, С. (2002). Маркетингови изследвания, С., Тракия-М, 326 с.
3. М и т к о в, А., Д. М и н к о в (1989). Статистически методи за изследване и оптимизиране на селскостопанската техника, С., ч. I (1989), ч. II (1993).
4. Н а й д е н о в, Н. (2009). Изследване на необходимостта от консултантски услуги и обучение за устойчиво развитие на селските райони. - Икономика и управление на селското стопанство, № 6, с. 39-43.
5. Н а й д е н о в, Н. (2007). Управление на проекти, Сиалистра, 2007.
6. Н а й д е н о в, Н., З. Б о г д а н о в а (2009).

Идентифициране на проблеми и формулиране на проект за организация на земеделски стопани за съвместно използване на земеделска техника, Сборник научни трудове - РУ, том 48, серия 6.1.

7. Програма за развитие на селските райони 2007-2013 г., www.mzh.government.bg

8. B o g d a n o v a, Z., N. N a y d e n o v, A. N e d y a l k o v (2009). Methodology for Investigation of Trends and Attitudes for Innovations in Rural Area - //J. of Entrepreneurship and Innovation.

9. www.raosoft.com

Attitudes of Agricultural Producers for Diversification of Economical Activities in Ruse District

Z. BOGDANOVA

Rouse University "Angel Kanchev" - Ruse

(Summary)

Challenges for rural areas in Bulgaria are: to stabilize and diversify their economic activities; to strengthen role of agriculture as an activity for producing of materials and high quality food; to create preconditions for them to become attractive place for living and work in the way corresponded to principles for sustainability and quality management of nature.

The aim of the article is to present and analyze results received from research which concerns present situation and future intentions of agricultural producers for diversification of economical activities in rural areas in Ruse district.

Key words: diversification of economic activities, rural regions, projects

БЛАГОДАРНОСТИ:

Авторът изказва благодарност към научните ръководители доц. д-р ик. Йорданка Велчева и проф. д.т.н. Николай Найденов от катедра „Мениджмънт и бизнес развитие“ на Русенския университет „Ангел Кънчев“ за оказаното съдействие и консултации при разработването на статията. Благодарности и към всички членове на екипа по проект: „Изследване на икономически дейности и нагласи в селските райони - управление чрез подхода „Лидер“, които участваха в събирането и обработката на информация и данни, използвани в настоящата статия.

Статията е постъпила в редакцията на 19.04.2010 г.